
ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΩΝ ΣΤΟ ΣΧΟΛΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Πρόγραμμα Ενδοσχολικής επιμόρφωσης της Ε.Ε.Π.Ε.Κ σε συνεργασία
με τις Σχολικές Μονάδες, διάρκειας 2 εβδομάδων (15 ώρες)

Υλικό 2ης Εβδομάδας:

ΕΝΟΤΗΤΑ 3η:- ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΣΥΓΚΡΟΥΣΕΩΝ

Εκπαιδεύτρια: Δαμάλα Παρασκευή

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

.....	1
3. Αιτίες σχολικών συγκρούσεων.....	4
3.1. Οικονομικές αιτίες.....	4
3.2. Διαφορετικοί στόχοι.....	4
3.3. Προβλήματα στην επικοινωνία.....	4
3.4 Ατομικές διαφορές.....	4
3.5. Μαθητές με ιδιαιτερότητες.....	6
3.6. Η ανάρμοστη συμπεριφορά – Σοβαρά προβλήματα πειθαρχίας.....	7
4. Επιπτώσεις σχολικών συγκρούσεων.....	8
4.1. Θετικές επιπτώσεις των σχολικών συγκρούσεων.....	8
4.2. Αρνητικές επιπτώσεις των σχολικών συγκρούσεων.....	9
5. Πρόληψη και αντιμετώπιση των σχολικών συγκρούσεων.....	9
5.1. Πρόληψη απείθαρχης συμπεριφοράς.....	10
6. Μέθοδοι και εργαλεία πρόληψης σχολικών συγκρούσεων.....	11
6.1. Η συμβουλή.....	11
6.2. Η ενεργητική ακρόαση.....	11
6.3. Η απειλή.....	12
6.4. Το παιχνίδι ρόλων.....	12
6.5. Η απαγόρευση.....	12
6.6. Η συμβουλευτική.....	12
6.7. Η επιστασία.....	12
7. Αντιμετώπιση απείθαρχης συμπεριφοράς.....	13
8. Τεχνικές διευθέτησης σχολικών συγκρούσεων.....	14
8.1. Ο αμοιβαίος σεβασμός.....	14
8.2. Η συζήτηση.....	15
8.3. Η τεχνική της αποφυγής.....	15
8.4. Η τεχνική του συμβιβασμού.....	15
8.5. Η τεχνική της αντιπαράθεσης.....	15
8.6. Η χρήση της εξουσίας.....	16
8.7. Η τεχνική του «οργανώνω».....	16
8.8. Η τεχνική της παραχώρησης.....	16
8.9. Η τεχνική της ενσωμάτωσης.....	16
8.10. Η τεχνική της διαπραγμάτευσης.....	17
8.11. Η τεχνική του ανταγωνισμού.....	17
8.12. Η τεχνική της διαμεσολάβησης.....	17
8.13. Η μέθοδος της διαλεκτικής.....	17

8.14. Η συστημική προσέγγιση	18
9. Πρόσωπα που συμβάλλουν στη διευθέτηση σχολικών συγκρούσεων	19
9.1. Ο σχολικός ψυχολόγος	19
9.2. Ο Διευθυντής.....	19
9.3. Ο Σχολικός Σύμβουλος	19
9.4. Η Οικογένεια	20
Βιβλιογραφία	21

3. Αιτίες σχολικών συγκρούσεων

Οι συγκρούσεις είναι μέρος της καθημερινότητας του ανθρώπου, είναι λογικό να συμβαίνουν καθώς οι άνθρωποι έρχονται σε επαφή, αλληλεπιδρούν με αποτέλεσμα να έρχονται σε αντιπαράθεσεις και να προκαλούνται εντάσεις. Στο σχολικό περιβάλλον είναι αναπόφευκτο να συμβούν συγκρούσεις, καθώς συνυπάρχουν πολλοί και διαφορετικοί άνθρωποι, καθηγητές, μαθητές, διευθυντής κτλ. Οι αιτίες των συγκρούσεων δεν είναι πάντα εμφανείς. Κάποιες από αυτές είναι:

3.1. Οικονομικές αιτίες.

Οι χρηματικοί πόροι που πρέπει να διαχειριστεί ο διευθυντής ή ο προϊστάμενος της σχολικής μονάδας (Τέκος, 2009).

3.2. Διαφορετικοί στόχοι.

Τα διαφορετικά άτομα έχουν και διαφορετικούς στόχους και επιδιώξεις. Βέβαια, για να λειτουργήσει σωστά η σχολική μονάδα πρέπει να έχει και ορισμένους κοινούς στόχους (Τέκος, 2009).

3.3. Προβλήματα στην επικοινωνία.

Η προβληματική επικοινωνία οδηγεί σε συγκρούσεις. Ως πρόβλημα στην επικοινωνία θεωρείται η κακή κωδικοποίηση, οι κακές διαπροσωπικές σχέσεις, η έλλειψη πληροφοριών, η κακή επιλογή του χρόνου, χώρου και μέσου μετάδοσης του μηνύματος κτλ. (Τέκος, 2009).

3.4 Ατομικές διαφορές.

Οι μαθητές, ακόμα και οι εκπαιδευτικοί, έχουν ατομικές διαφορές, τόσο στα ενδιαφέροντα, όσο και στους στόχους και στο γνωστικό υπόβαθρο. Αυτές οι διαφορές θα μπορούσαν να θεωρηθούν πρόκληση από τον εκπαιδευτικό. Ωστόσο, υπάρχουν και άλλες ατομικές διαφορές, όπως:

- **Δ1. Το κοινωνικοοικονομικό επίπεδο.** Οι συμπεριφορές των μαθητών επηρεάζονται από τις οικογένειες από τις οποίες προέρχονται. Συνήθως (δε σημαίνει ότι έχει καθολική ισχύ), τα παιδιά των μεσαίων και ανώτερων

κοινωνικών στρωμάτων ταυτίζονται εύκολα με τα πρότυπα και τις απαιτήσεις του σχολείου, έχουν υψηλότερους βαθμούς, ενδιαφέρονται για τη μάθηση. Οι οικογένειές τους έχουν παρόμοιες αρχές και αξίες με αυτές του σχολείου. Τα παιδιά που ανήκουν στα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα δεν έχουν πάντα υποστήριξη από το σπίτι τους και τους είναι πιο δύσκολο να αποδεχτούν τα πρότυπα του σχολείου, έχουν χαμηλή απόδοση, απουσιάζουν χωρίς λόγο. Οι διαφορετικές στάσεις των μαθητών επηρεάζουν και τη στάση των εκπαιδευτικών (Woolfolk, 2007).

Οι αντιθέσεις αυτές είναι λιγότερο έντονες πλέον, χωρίς να σημαίνει ότι έχουν εξαφανιστεί. Τα παιδιά που ανήκουν σε χαμηλή κοινωνική θέση, πιθανόν, να έχουν χαμηλή αυτοεκτίμηση με αποτέλεσμα να υιοθετούν αρνητική συμπεριφορά, να δημιουργούν κλίκες με άλλα παιδιά και να προκαλούν συγκρούσεις (Fontana, 1996).

- **Δ2. Το φύλο.** Το φύλο των μαθητών είναι ένας παράγοντας που επηρεάζει τις διαπροσωπικές σχέσεις. Το κάθε φύλο έχει διαφορετική συμπεριφορά και δικό του τρόπο επικοινωνίας. Αλλά και η επικοινωνία μεταξύ των δύο φύλων είναι επίσης διαφορετική. Ο εκπαιδευτικός πολλές φορές λειτουργεί διαφορετικά ανάλογα το φύλο που έχει απέναντί του. Τέλος, είναι γεγονός ότι τις περισσότερες συγκρούσεις τις ξεκινούν τα αγόρια (Αναγνωστοπούλου, 2005).

- **Δ3. Οι κλίκες των μαθητών.** Οι μαθητές της σχολικής τάξης δεν αποτελούν μόνο μία ομάδα, συνυπάρχουν σε αυτήν και υποομάδες, κλίκες. Οι κλίκες έχουν συνοχή, λειτουργούν διαφορετικά από την μεγάλη ομάδα, τα μέλη της εμπιστεύονται το ένα το άλλο, έχουν κοινά ενδιαφέροντα και ανάγκες. Η δημιουργία υποομάδων είναι φυσικό επακόλουθο του τρόπου που λειτουργεί το εκπαιδευτικό σύστημα. Ορισμένες αιτίες δημιουργίας των υποομάδων είναι: οι κανόνες του σχολείου, η απουσία ελευθερίας, η απομόνωση ορισμένων μαθητών λόγω των χαμηλών επιδόσεων και της διαφορετικής κοινωνικής τους προέλευσης κ.α. Μέσα από τις κλίκες, οι μαθητές αναζητούν την προσωπική τους ταυτότητα και την αποδοχή (Αναγνωστοπούλου, 2005).

- **Δ4. Ο ανταγωνισμός.** Το φαινόμενο του ανταγωνισμού ανάμεσα στους μαθητές είναι διαδεδομένο σήμερα και συνδέεται με την έννοια του

ατομισμού. Οι μαθητές ανταγωνίζονται για τους πιο υψηλούς βαθμούς και φυσικά σε αυτό συμβάλλουν και οι γονείς. Λόγω του ανταγωνισμού, δημιουργείται μέσα στην τάξη μία ανησυχία, ένα μη ομαδικό πνεύμα, ένα εχθρικό περιβάλλον, το οποίο μεταφέρεται και εκτός τάξης (Μπίκος, 2004).

- **Δ5. Το άγχος.** Το άγχος είναι η «δυσάρεστη συναισθηματική κατάσταση που εκδηλώνεται ως αντίδραση σε προκλήσεις ή κινδύνους του περιβάλλοντος. Τα άτομα συχνά καταβάλλονται από ένα αρνητικό συναίσθημα, πως κάτι συμβαίνει ή κάτι μπορεί να συμβεί, το οποίο δεν μπορούν να το ελέγξουν. Το άγχος εκφράζεται σωματικά, ψυχολογικά και σε επίπεδο συμπεριφοράς και ερμηνεύεται με πάρα πολλούς τρόπους, με βάση τη γενετική προδιάθεση του παιδιού, την ιδιοσυγκρασία του, τους οικογενειακούς παράγοντες και τις εμπειρίες μάθησης» (Ζαφειροπούλου & Καλατζή - Αζίζι, 2011: 345-346).

Πολλοί μαθητές νιώθουν άγχος με αποτέλεσμα να δυσκολεύονται να αποδώσουν και να επιτύχουν κατά τη διάρκεια της μαθησιακής διαδικασίας. Κύρια πηγή του άγχους των μαθητών είναι ο φόβος της αποτυχίας. Άγχος νιώθουν και οι μαθητές που έχουν υψηλή σχολική επίδοση, αλλά και αυτοί που έχουν χαμηλή (Slavin, 2006).

3.5. Μαθητές με ιδιαιτερότητες.

Κάθε παιδί είναι ξεχωριστό και έχει τους δικούς του τρόπους μάθησης και συμπεριφοράς. Το σημερινό σχολείο ομαδοποιεί αυτούς τους μαθητές για να υπάρξει μία αποτελεσματική μαθησιακή διαδικασία. Η λογική αυτή δε λειτουργεί όταν οι μαθητές παρουσιάζουν κάποια σωματική αναπηρία, νοητική στέρηση, συναισθηματική διαταραχή, μαθησιακή δυσκολία, καθώς αυτό τους εμποδίζει να ενταχθούν και να συμμετάσχουν στις τάξεις γενικής εκπαίδευσης (Slavin, 2006). Η ειδική αγωγή έρχεται να καλύψει αυτή την υπηρεσία. «Ειδική αγωγή είναι η εξατομικευμένη, ως προς τον σχεδιασμό, ειδική, εντατική και στοχοκατευθυνόμενη διδασκαλία» (Heward, 2009: 32).

Οι μαθησιακές δυσκολίες που εμφανίζονται πιο συχνά στην τάξη είναι:

- Μαθητές με Διαταραχή Ελλειμματικής Προσοχής- Υπερκινητικότητα

- Μαθητές με συναισθηματικές διαταραχές
- Μαθητές με αυτισμό
- Μαθητές με δυσκολίες στα Μαθηματικά

3.6. Η ανάρμοστη συμπεριφορά – Σοβαρά προβλήματα πειθαρχίας.

Μέσα στο σχολικό περιβάλλον και πιο συγκεκριμένα στη σχολική αίθουσα, μία αταξία ή μία απειθαρχία μπορεί να προκαλέσει ένταση και σύγκρουση (Μπίκος, 2004).

Πρόβλημα συμπεριφοράς χαρακτηρίζεται «οποιαδήποτε ενέργεια, που εμφανίζεται σε ένα μικρό αριθμό του πληθυσμού, στον οποίο ανήκει το άτομο για μεγάλο χρονικό διάστημα και μπορεί να μετρηθεί βάσει του πλαισίου εμφάνισής του, επηρεάζοντας, έτσι, τη λειτουργικότητα του ίδιου του ατόμου ή του συστήματος, στο οποίο ανήκει και καλείται να δράσει» (Κολιάδης, 2010: 39).

Αταξία είναι «μια οποιαδήποτε συμπεριφορά του μαθητή, σε κάποια συγκεκριμένη στιγμή, που εμποδίζει τη ροή της διδασκαλίας, τη μάθηση του ίδιου του μαθητή και των συμμαθητών του, γεγονός που είναι ψυχολογικά και φυσικά επικίνδυνο για τα μέλη της σχολικής τάξης αλλά και καταστροφικό για τη σχολική περιουσία» (Ματσαγγούρας, 2008: 278).

Πιο σημαντικό φαινόμενο, όμως, είναι η ενδοσχολική βία και ο σχολικός εκφοβισμός. Η βία είναι ένα συχνό φαινόμενο στην κοινωνία και τα παιδιά έχοντας το ως πρότυπο εκδηλώνουν ανάλογη συμπεριφορά στο σχολείο. Χαρακτηριστικές βίαιες συμπεριφορές είναι οι διενέξεις, η δημιουργία εντάσεων, οι αντικοινωνικές συμπεριφορές, ο εκφοβισμός και οι αντιθέσεις ανάμεσα στους μαθητές (Βεγιάννη, 2011).

Βία ή αλλιώς επιθετικότητα «είναι ένα ένστικτο εγγενές στην ανθρώπινη φύση. Ένας οργανισμός παράγει ενέργεια, η οποία συσσωρεύεται και έπειτα εκδηλώνεται με επιθετικές πράξεις» (Ζαφειροπούλου & Καλατζή - Αζίζι, 2011: 308).

Οι επιθετικές συμπεριφορές παίρνουν δύο μορφές:

- Τη **θυματοποίηση**, επιθετικές πράξεις με σκοπό την υπόταξη του θύματος και
- Τη **συντελεστική επιθετικότητα**, επιθετικές πράξεις με σκοπό την επίτευξη μη επιθετικών στόχων, π.χ. την απόκτηση ενός αντικειμένου (Ζαφειροπούλου & Καλατζή - Αζίζι, 2011: 308-309).

4. Επιπτώσεις σχολικών συγκρούσεων

Οι συγκρούσεις δεν έχουν πάντα αρνητικό αποτέλεσμα. Ορισμένες φορές επιφέρουν αρνητικές επιπτώσεις και άλλοτε θετικές. Οι συγκρούσεις δημιουργούνται όταν εμποδίζεται η επίτευξη των στόχων κάποιων ατόμων.

4.1. Θετικές επιπτώσεις των σχολικών συγκρούσεων

Βέβαια, μία σύγκρουση μπορεί να φέρει στην επιφάνεια κάποιο σημαντικό πρόβλημα, το οποίο και πρέπει να διευθετηθεί προκειμένου να λειτουργήσει σωστά ο οργανισμός. Η έγκαιρη αντιμετώπιση της σύγκρουσης μπορεί να προλάβει χειρότερες συγκρουσιακές καταστάσεις.

Μία σύγκρουση στο σχολικό περιβάλλον έχει θετικές επιπτώσεις όταν:

- επιφέρει σημαντικές και καίριες αλλαγές,
- επιτρέπει στα μέλη να δημιουργήσουν,
- ενισχύει τα κίνητρα και το ηθικό των μαθητών,
- αυξάνει την επίδοση των μαθητών,
- συνεισφέρει στην αναδιαμόρφωση των διαπροσωπικών σχέσεων,
- οδηγεί σε εσωτερική ωρίμανση,
- προωθεί τη γενικότερη ανάπτυξη των ατόμων και του οργανισμού,
- επαναπροσδιορίζει τη λειτουργία της σχολικής τάξης,
- εκτιμώνται οι δυνάμεις και οι ικανότητες των μαθητών,

- βελτιώνονται οι διαπροσωπικές σχέσεις (Λεπίδας, 2012).

4.2. Αρνητικές επιπτώσεις των σχολικών συγκρούσεων

Βέβαια, οι συγκρούσεις έχουν αρνητικές επιπτώσεις, όταν υπάρχουν κακές διαπροσωπικές σχέσεις, χωρίς εμπιστοσύνη, χωρίς επικοινωνία, με καχυποψία και αποτέλεσμα το άσχημο κλίμα στο σχολείο και συγκεκριμένα:

- προκαλούν μείωση της παραγωγικότητας των μαθητών,
- δημιουργούν αντιπαλότητα
- διαταράσσουν την ομαλή λειτουργία των ομάδων της σχολικής τάξης (Μαυραντζά, 2011)
- δυσχεραίνουν τις σχέσεις των μαθητών
- μειώνουν το ηθικό τους
- δυσχεραίνουν τη συνεργασία τους
- δημιουργούν όλο και περισσότερες εντάσεις και συγκρούσεις (Σαΐτης, 2002).

5. Πρόληψη και αντιμετώπιση των σχολικών συγκρούσεων

Στο περιβάλλον του σχολείου συμβαίνουν αρκετά συχνά συγκρούσεις. Ο εκπαιδευτικός για να είναι σε θέση να διαχειριστεί τη σύγκρουση, θα πρέπει να έχει και να αναπτύξει ικανότητες που θα τον κάνουν να καταλαβαίνει το τι συμβαίνει στην τάξη ανά πάσα στιγμή. Επιπλέον, θα πρέπει να ενισχύει το θετικό κλίμα, να ορίζει κανόνες που προωθούν τη συνεργασία και τη μαθησιακή διαδικασία και να λαμβάνει αποφάσεις γρήγορα και έγκαιρα (Wragg, 2003).

Οτιδήποτε χρησιμοποιήσει ο εκπαιδευτικός για να προλάβει συγκρούσεις πρέπει να το κάνει με τρόπο που να δείχνει ότι υποστηρίζει τους εμπλεκόμενους και τη διευθέτηση του προβλήματος. Η παρέμβαση του δεν πρέπει να γίνεται με καταπιεστικό τρόπο γιατί τότε δε θα λυθεί η διαφωνία, αλλά θα αποσιωπηθεί και το

πρόβλημα πάντα θα υποβόσκει. Είναι σημαντικό να υπάρχει κλίμα αποδοχής και σεβασμού στη διαφορετικότητα των μαθητών. Υπεύθυνος για αυτό είναι ο εκπαιδευτικός και οι αρμοδιότητες του είναι:

- Επιβολή κανόνων για ομαλή λειτουργία της τάξης,
- Ενθάρρυνση των καλών διαπροσωπικών σχέσεων των μαθητών ,
- Παροχή ευκαιριών για ατομική ανάπτυξη του κάθε μαθητή,
- Γνώση λεκτικών και μη λεκτικών παρεμβάσεων για επαναφορά της εύρυθμης λειτουργίας της τάξης,
- Επέμβαση την κατάλληλη στιγμή και
- Συζήτηση με τους μαθητές του (Ανδρέου & Γαλιώτου, χ.χ.).

5.1. Πρόληψη απείθαρχης συμπεριφοράς

Προκειμένου ο εκπαιδευτικός να προλάβει τις απείθαρχες συμπεριφορές πρέπει να επιβάλλει κανόνες. Οι κανόνες αυτοί θα πρέπει να είναι λίγοι, να χαρακτηρίζονται από σαφήνεια και να καθιερώνονται ύστερα από συζήτηση με τους μαθητές, έτσι ώστε να χαρακτηρίζονται δίκαιοι (Slavin, 2007). Οι κανόνες πρέπει να οριστούν για να υπάρχει ένας κοινός κώδικας συμπεριφοράς και για να εξασφαλιστεί η εύρυθμη λειτουργία της σχολικής τάξης (Αναγνωστοπούλου, 2008).

Η πρόληψη είναι πιο σημαντική από την αντιμετώπιση του προβλήματος. Βέβαια, για υπάρξει μέριμνα για πρόληψη θα πρέπει να υπάρξει συμμετοχή και ενδιαφέρον από όλο το περιβάλλον του σχολείου και να προσαρμοστούν ανάλογα οι κανονισμοί λειτουργίας του, το κλίμα, η στάση του διευθυντή, οι προσδοκίες των εκπαιδευτικών. Η συνεργασία όλων των μελών είναι σημαντική. Απαιτείται να δοθεί προσοχή στην ανάπτυξη της αυτοεκτίμησης και της αυτονομίας του μαθητή, να του παρέχουν κίνητρα και ενθάρρυνση, να αποφεύγουν τις τιμωρίες και να υπάρχει ίση μεταχείριση με την παροχή ίσων ευκαιριών σε όλους τους μαθητές. Οι μαθητές θα πρέπει να συναινέσουν στη δημιουργία των κανόνων, να τους διαπραγματευτούν και τέλος να τους ακολουθήσουν (Αναγνωστοπούλου, 2005).

Μέσα στη σχολική τάξη, οι εκπαιδευτικοί θα πρέπει να προωθούν την συμμετοχή και τη συνεργασία των μαθητών σε ενδιαφέρουσες δραστηριότητες. Με την προϋπόθεση, βέβαια, ότι ο εκπαιδευτικός έχει όλα τα μέσα και υλικά που του χρειάζονται, όπως και τις κατάλληλες δεξιότητες να διαχειριστεί τα προβλήματα που τυχόν προκύψουν (Woolfolk, 2007).

Εξίσου σημαντικές στην πρόληψη των συγκρούσεων είναι η στάση του διευθυντή, η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών πάνω στο συγκεκριμένο αντικείμενο και η συνεργασία των γονέων (Λεπίδας, 2012).

6. Μέθοδοι και εργαλεία πρόληψης σχολικών συγκρούσεων

Ο εκπαιδευτικός για να προλάβει τις συγκρούσεις μπορεί να χρησιμοποιήσει τις παρακάτω μεθόδους:

6.1. Η συμβουλή

Η συμβουλή χρησιμοποιείται προληπτικά και μπορεί να δοθεί ομαδικά σε όλους τους μαθητές μέσα στην τάξη ή ατομικά. Στην ουσία, η συμβουλή υπενθυμίζει τους κανόνες της τάξης και τις υποχρεώσεις του μαθητή.

Η συμβουλή:

- πρέπει να δίνεται με τρόπο σοβαρό, ήρεμο
- πρέπει να εκδηλώνει πραγματικό ενδιαφέρον
- πρέπει να μη δίνεται αλόγιστα
- πρέπει να εφαρμόζεται (Αραβανής, 1996).

6.2. Η ενεργητική ακρόαση

Η σωστή και χωρίς εμπόδια επικοινωνία συντελεί στη δημιουργία καλών διαπροσωπικών σχέσεων με αποτέλεσμα να μην εκδηλώνονται συγκρούσεις. Η ενεργητική ακρόαση είναι μία δεξιότητα της επικοινωνίας, όπου το άτομο ακούει προσεκτικά τον απέναντί του και τον κατανοεί πλήρως, αντιλαμβανόμενος και τα λεκτικά αλλά και τα μη λεκτικά μηνύματα (Κολιάδης, 2010).

6.3. Η απειλή

Η απειλή είναι η προειδοποίηση προς τον μαθητή των συνεπειών που έχει η συνέχιση της απρεπούς συμπεριφοράς του. Πρέπει να γίνεται με ήπιο τρόπο, χωρίς εντάσεις και εκφράσεις θυμού και να μην είναι συχνή και επαναλαμβανόμενη. Η πραγματοποίηση της απειλής είναι σημαντική, διαφορετικά χάνει τη αξία της και ο μαθητής δε δίνει πλέον σημασία στα λόγια του δασκάλου (Αραβανής, 1996).

6.4. Το παιχνίδι ρόλων

Το παιχνίδι ρόλων είναι τεχνική που βοηθά τα παιδιά να κατανοήσουν τη θέση του άλλου, να αντιμετωπίσουν δύσκολες καταστάσεις και να ασκηθούν στην επίλυση προβλημάτων. Αυτή η τεχνική λειτουργεί θετικά στους μαθητές και ενισχύει την αυτοπεποίθησή τους και τους προετοιμάζει να αντιμετωπίσουν ανάλογες περιπτώσεις (Αραβανής, 1996).

6.5. Η απαγόρευση

Η απαγόρευση αν και περιορίζει την ελευθερία δράσης, προστατεύει τον μαθητή από την απείθαρχη συμπεριφορά. Ο δάσκαλος δεν πρέπει να χρησιμοποιεί συχνά την απαγόρευση, παρά μόνο σε λογικά πλαίσια και όταν δεν μπορεί να εφαρμόσει κάτι άλλο. Πρέπει να είναι σύντομη, περιγραφική, να εφαρμόζεται άμεσα και να είναι σχετική και ανάλογη της συμπεριφοράς του μαθητή προκειμένου να έχει θετικό αποτέλεσμα (Αραβανής, 1996).

6.6. Η συμβουλευτική

Ο εκπαιδευτικός, που έχει λάβει την αντίστοιχη επιμόρφωση, μπορεί να οργανώσει συμβουλευτικές δραστηριότητες, όπως η δημιουργία ομάδων εργασίας και μέσα από αυτές να δώσει τροφή για σκέψη στους μαθητές, να τους κάνει να προβληματιστούν αξιοποιώντας τις εμπειρίες τους, έτσι ώστε να τους βοηθήσει να συνεργαστούν, να επικοινωνήσουν, να επιλύσουν προβλήματα (Βεγιάνη, 2011).

6.7. Η επιστασία

Η επιστασία, είναι η παρατήρηση, όχι η κατασκοπεία, η οποία προλαμβάνει την εκδήλωση δυσάρεστων συμβάντων. Για να λειτουργήσει θετικά, πρέπει ο εκπαιδευτικός να την χρησιμοποιεί με έμμεσο τρόπο, όπως με τη συνομιλία με τους

μαθητές ή κάποια άλλη δραστηριότητα. Σκοπός είναι, ο εκπαιδευτικός να σταματήσει να παρατηρεί τους μαθητές, καθώς αυτοί ωριμάζουν και συμπεριφέρονται σωστά (Αραβανής, 1996).

7. Αντιμετώπιση απείθαρχης συμπεριφοράς

Ο εκπαιδευτικός, όπως προείπαμε, πρέπει να έχει κάποιες δεξιότητες προκειμένου να αντιμετωπίσει μία σύγκρουση. Αυτές τις διδάσκεται και σιγά-σιγά τις καλλιεργεί. Οι συγκρούσεις, όταν διαχειριστούν δημιουργικά και σωστά, έχουν θετικά αποτελέσματα και προσφέρουν στους συμμετέχοντες μία ευκαιρία να ανταπεξέρχονται σε δύσκολες καταστάσεις (Κολιάδης, 2010).

Αντιμετώπιση απείθαρχης συμπεριφοράς είναι όλες αυτές οι μέθοδοι που χρησιμοποιεί ο εκπαιδευτικός για να αντιμετωπίσει μία απειθαρχία, μία αταξία, μία παραβίαση των κανόνων, μία προβληματική συμπεριφορά (Κυρίδης, 1999).

Πρώτο βήμα της αντιμετώπισης αυτών των συμπεριφορών, είναι η συνειδητοποίηση του προβλήματος από τον εκπαιδευτικό, η αναγνώριση των ενδείξεων απείθαρχης συμπεριφοράς, η κατανόηση της σοβαρότητας της κατάστασης, και η ήρεμη, ελεγχόμενη παρέμβαση την κατάλληλη στιγμή. Πριν όμως, παρέμβει πρέπει να κάνει γνωστό στους μαθητές ότι έχει επίγνωση της κατάστασης που επικρατεί. Επίσης, πρέπει να προσέξει και το αποτέλεσμα που θα έχει η παρέμβασή του, για να μη δημιουργήσει περισσότερα προβλήματα, όπως η απομόνωση κάποιου μαθητή (Κυρίδης, 1999).

Τεχνικές και δεξιότητες για την αντιμετώπιση απείθαρχης συμπεριφοράς:

A. Μη λεκτικές παρεμβάσεις:

- Αγνόηση άτακτου μαθητή
- Προειδοποίηση με παραγλωσσικά στοιχεία, όπως έντονο βλέμμα, κίνηση χεριού
- Πλησίασμα του μαθητή
- Σωματική επαφή

B. Λεκτικές παρεμβάσεις:

- Προσφώνηση του ονόματος του μαθητή,
- Υπενθύμιση κανόνων τάξης
- Προειδοποίηση των επιπτώσεων της άτακτης συμπεριφοράς
- Χρησιμοποίηση επαίνου για τη σωστή συμπεριφορά (Ματσαγγούρας, 2008).

Σε περίπτωση που αυτές οι συμπεριφορές συνεχίζονται, τότε πιθανόν να οδηγήσουν σε μεγαλύτερα προβλήματα, όπως ο σχολικός εκφοβισμός.

8. Τεχνικές διευθέτησης σχολικών συγκρούσεων

Διευθέτηση είναι η διαδικασία που ενισχύει τη συμμετοχή των ατόμων μέσω της ανταλλαγής απόψεων και της ανάπτυξης δεξιοτήτων και στάσεων. Σκοπός της διευθέτησης είναι η αποτελεσματική λειτουργία της σχολικής τάξης (Λεπίδας, 2012: 36).

Ο άνθρωπος που αναλαμβάνει να διευθετήσει τη σύγκρουση είναι, συνήθως, αυτός με την υψηλότερη ιεραρχικά θέση και στην προκειμένη περίπτωση ο εκπαιδευτικός (Τέκος, 2009). Παρακάτω παρουσιάζονται κάποιες τεχνικές επίλυσης των συγκρούσεων.

8.1. Ο αμοιβαίος σεβασμός

Ο αμοιβαίος σεβασμός απαιτεί συμμόρφωση και εναρμόνιση με τους κανόνες της τάξης. Ο εκπαιδευτικός δεν πρέπει να έρχεται σε έντονη αντιπαράθεση με τους μαθητές αλλά ούτε και να υποχωρεί, καθώς έτσι δείχνει ότι δεν σέβεται, στην πρώτη περίπτωση, τους μαθητές και στη δεύτερη τον εαυτό του. Η αναγνώριση και κατανόηση του λόγου της σύγκρουσης, η ανάληψη των ευθυνών του ίδιου του εκπαιδευτικού, η προτροπή για λήψη αποφάσεων από τους ίδιους τους μαθητές, είναι ορισμένες επισημάνσεις για μία αμοιβαία προσπάθεια διευθέτησης της σύγκρουσης (Ντράικωρς, 2003).

8.2. Η συζήτηση

Η συζήτηση και η ανταλλαγή απόψεων είναι ένας από τους ήρεμους τρόπους διευθέτησης της σύγκρουσης. Η συζήτηση πρέπει να αποτελεί μέρος της καθημερινότητας της τάξης και όχι κάτι το περιστασιακό. Οι ομαδικές συζητήσεις που γίνονται σε ένα ευχάριστο κλίμα, με σεβασμό, ίση συμμετοχή όλων και με απόλυτη αποδοχή του δικαιώματος της διαφορετικής γνώμης, συντελούν στο να νιώσουν οι μαθητές άνετα με τον εαυτό τους και το περιβάλλον της τάξης (Ντράικωρς, 2003).

8.3. Η τεχνική της αποφυγής

Η τεχνική της αποφυγής (διαφορετικά τη συναντάμε και ως απόσυρση, υπερπήδηση και αδιαφορία) σημαίνει την αγνόηση και την άρνηση του προβλήματος. Τα άτομα προσποιούνται ότι δεν υπάρχει σύγκρουση, απομακρύνονται, με την ελπίδα ο λόγος της αντιπαράθεσης να σταματήσει να υπάρχει (Τέκος, 2009).

8.4. Η τεχνική του συμβιβασμού

Η τεχνική του συμβιβασμού απαιτεί μία συμβιβαστική λύση, χωρίς να υπάρχουν νικητές και χαμένοι. Τα δύο αντιμαχόμενα μέρη κάνουν αμοιβαίες υποχωρήσεις προκειμένου να βρεθεί μία κοινά αποδεκτή λύση. Αυτή η λύση προσφέρει ικανοποίηση και στις δύο πλευρές χωρίς όμως να επιτυγχάνονται οι στόχοι καμιάς πλευράς (Τέκος, 2009). Ο συμβιβασμός χρησιμοποιείται όταν οι στόχοι είναι κοινοί ή όχι τόσο σημαντικοί, όταν τα δύο μέρη έχουν την ίδια ιεραρχική θέση, όταν επείγουν άλλα θέματα και όταν δεν υπάρχει ο απαιτούμενος χρόνος (Παπαδοπούλου, 2015).

8.5. Η τεχνική της αντιπαράθεσης

Σε αυτήν την τεχνική, ένα τρίτο πρόσωπο που αναγνωρίζεται ως άτομο με κύρος και πειθώ και από τα δύο μέλη της σύγκρουσης, αναλαμβάνει να τα βοηθήσει να εξαλείψουν τις διαφωνίες τους. Τα άτομα αποβλέπουν στο κοινό όφελος για τη λύση της σύγκρουσης, αλλά η επιτυχία της τεχνικής εξαρτάται από το είδος του προβλήματος και την προσωπικότητα των μελών (Σαΐτης, 2002).

8.6. Η χρήση της εξουσίας

Στην τεχνική αυτή, ο ισχυρός επιβάλλει την άποψή του. Είναι η τεχνική που πρέπει να αποφεύγεται στα σχολεία, καθώς υπάρχουν νικητές και χαμένοι με συνέπεια να δημιουργούνται νέα προβλήματα. Προτιμάται, συνήθως σε επιχειρήσεις, όταν πρέπει κάτι να διευθετηθεί άμεσα, όταν ο χρόνος είναι πραγματικά περιορισμένος (Σαΐτης, 2002).

8.7. Η τεχνική του «οργανώννειν»

Η τεχνική αυτή προσπαθεί να εντοπίσει τα αίτια της σύγκρουσης και μετά να επιλέξει την πιο κατάλληλη μέθοδο διευθέτησης της σύγκρουσης. Επιδίωξη της μεθόδου είναι η βελτίωση των διαπροσωπικών σχέσεων των συγκρουόμενων μερών και η αρμονική, εύρυθμη λειτουργία του περιβάλλοντος (Σαΐτης, 2002).

8.8. Η τεχνική της παραχώρησης

Η τεχνική αυτή χρησιμοποιείται όταν το ένα από τα δύο μέρη της σύγκρουσης θέλει να θυσιάσει τα δικά του συμφέροντα, δηλ. να υποχωρήσει, αλλά με τη λογική ότι θα ανταμειφθεί στο μέλλον. Αναδεικνύονται τα κοινά στοιχεία των μελών αλλά ικανοποιούνται τα συμφέροντα του ενός μέλους. Είναι κατάλληλη ως τεχνική όταν το ένα μέλος έχει μεγαλύτερη ισχύ από το άλλο (Παπαδοπούλου, 2015).

8.9. Η τεχνική της ενσωμάτωσης

Η τεχνική αυτή είναι η καταλληλότερη για την ενσωμάτωση των μαθητών που βρίσκονται στο περιθώριο. Για αυτήν την μέθοδο χρησιμοποιείται ο διάλογος, ανταλλάσσονται πληροφορίες, μελετούνται εις βάθος οι διαφωνίες και γίνεται προσπάθεια εξεύρεσης μιας κοινά αποδεκτής λύσης. Ο εκπαιδευτικός πρέπει να γνωρίζει τα προβλήματα που υπάρχουν και να είναι εξοικειωμένος με αυτά και ο μαθητής να είναι πρόθυμος να ακολουθήσει τους κανόνες της σχολικής τάξης (Παπαδοπούλου, 2015).

8.10. Η τεχνική της διαπραγμάτευσης

Είναι η τεχνική όπου τα δυο μέρη της διαφωνίας προσπαθούν να βρουν μία κοινά αποδεκτή λύση, η οποία θα εξυπηρετεί ταυτόχρονα και τις δυο πλευρές, έτσι ώστε να μην συνεχιστεί η ένταση ή υπάρξει νέα (Λεπίδας, 2012).

8.11. Η τεχνική του ανταγωνισμού

Η μέθοδος αυτή χρησιμοποιείται όταν και οι δυο πλευρές προσπαθούν να εξασφαλίσουν τη νίκη και να επιβάλλουν τη δική τους θέληση. Με την τεχνική του ανταγωνισμού είναι πιθανό να αυξηθεί η ένταση ανάμεσα στα δύο μέλη, παρά να βρεθεί μία λύση. Η λύση αυτή προτιμάται όταν απαιτείται μία άμεση και αποφασιστική λύση σε σοβαρά ζητήματα και όταν το άτομο γνωρίζει ότι ένας μπορεί να έχει δίκιο (Σαϊτίης, 2002).

8.12. Η τεχνική της διαμεσολάβησης

Η εμπλοκή ενός τρίτου προσώπου στη διένεξη δύο άλλων είναι η τεχνική της διαμεσολάβησης. Ο διαμεσολαβητής προσπαθεί να βοηθήσει τα δύο μέρη να βρουν μία κοινά αποδεκτή λύση, μέσα από μία ήρεμη, γεμάτη σεβασμό συζήτηση χωρίς να ρίχνει ευθύνες σε κανέναν. Το τρίτο άτομο πρέπει να επιλέξει έναν κατάλληλο χώρο, να οδηγήσει τα δύο αντίπαλα μέλη εκεί, να τους εξηγήσει τη διαδικασία, να τους ακούσει προσεκτικά, να αναδείξει τα προβλήματα και να τους κάνει να επικεντρωθούν στην εύρεση μιας λύσης που συμφέρει και τους δύο. Ο διαμεσολαβητής πρέπει, επίσης να προσέχει τα μη λεκτικά μηνύματα που στέλνει, όπως ο τόνος και η ένταση της φωνής του, να μην είναι προκατειλημμένος, να θέτει ερωτήματα και να μη δίνει αυτός τη λύση, αλλά να οδηγήσει τα δύο άλλα άτομα στην εύρεσή της (Σαϊτίης, 2002).

8.13. Η μέθοδος της διαλεκτικής

Και αυτή η τεχνική απαιτεί τη μεσολάβηση ενός τρίτου ατόμου, με τη διαφορά ότι αυτό το άτομο, ύστερα από συζήτηση θα δώσει και τη λύση του προβλήματος. Το τρίτο άτομο εμπλέκεται αφού τα δύο αντίπαλα μέλη δε μπορούν να βρουν μία κοινά αποδεκτή λύση. Αρχές αυτής της τεχνικής είναι η αναζήτηση της

αλήθειας, το κοινό συμφέρον και η επικράτηση των καλών διαπροσωπικών σχέσεων (Σαΐτης, 2002).

8.14. Η συστημική προσέγγιση

Η συστημική προσέγγιση είναι «μία μέθοδος, η οποία επισημαίνει τη σύγκρουση ως μέρος του κοινωνικού περιβάλλοντος στο οποίο εμφανίζεται» (Molnar & Lindquist, 2010: 13) και έχει επιμέρους τεχνικές:

- **Την τεχνική της αναπλαισίωσης:** δίνεται μία θετική ερμηνεία στη σύγκρουση ή βλέπουμε το πρόβλημα από άλλη οπτική.
- **Την τεχνική της κερκόπορτας:** δηλαδή η προβολή θετικών χαρακτηριστικών των μαθητών με σκοπό την αλλαγή της προβληματικής συμπεριφοράς και κατ' επέκταση τον τερματισμό της διαφωνίας.
- **Την τεχνική της ενθάρρυνσης:** ενθάρρυνση της προβληματικής συμπεριφοράς ως λογικής και αναμενόμενης αλλά κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις. Στην ουσία ο εκπαιδευτικός κατανοεί τον μαθητή και τη συμπεριφορά του (Molnar & Lindquist, 2010).

Από ό,τι είδαμε μπορούν να χρησιμοποιηθούν πολλές τεχνικές για την επίλυση των συγκρούσεων είτε από τα δύο εμπλεκόμενα μέρη είτε από κάποιον τρίτον. Το σημαντικό είναι να επιλέγεται η καταλληλότερη κάθε φορά τεχνική. Τα κριτήρια για την κατάλληλη επιλογή είναι το κόστος του συμβιβασμού (χρόνος, χρήματα, συναισθηματική ενέργεια), η επίτευξη των στόχων των δύο πλευρών από τη διευθέτηση, οι συνέπειες που θα έχει στις διαπροσωπικές σχέσεις και η πιθανότητα η σύγκρουση να επαναληφθεί. Τα κριτήρια αυτά συνδέονται άμεσα, γιατί αν κάποιος δεν ικανοποιηθεί από τη λύση, αυτό μπορεί να επηρεάσει τις διαπροσωπικές σχέσεις με αποτέλεσμα να επαναληφθεί η σύγκρουση (Παπαδοπούλου, 2015).

9. Πρόσωπα που συμβάλλουν στη διευθέτηση σχολικών συγκρούσεων

9.1. Ο σχολικός ψυχολόγος

Σε περίπτωση που υπάρχει, είναι ένας από τους πιο ειδικούς στο να συμβάλλει στη διευθέτηση των συγκρούσεων. Ο εκπαιδευτικός πρέπει να έχει άψογες σχέσεις με τον σχολικό ψυχολόγο και να τον καλεί όποτε χρειάζεται. Η αντιμετώπιση του προβλήματος πρέπει να γίνεται από κοινού και όχι να μεταφέρεται στον ψυχολόγο και αυτό γιατί ο εκπαιδευτικός είναι αυτός που έχει την άμεση σχέση με τους μαθητές και γνωρίζει τους χαρακτήρες τους και τα προβλήματά τους, ενώ ο ψυχολόγος γνωρίζει τον σωστό τρόπο παρέμβασης (Ζαφειροπούλου & Καλαντζή-Αζίζι, 2011).

9.2. Ο Διευθυντής

Η στάση του διευθυντή της σχολικής μονάδας είναι καθοριστικής σημασίας για την επίλυση των συγκρούσεων. Μαζί με τους εκπαιδευτικούς θα σχεδιάσουν μία κοινή πορεία για την αποφυγή των συγκρούσεων. Όταν ο εκπαιδευτικός αδυνατεί να δώσει λύση, τότε πρέπει να επέμβει ο διευθυντής. Τρεις είναι οι τρόποι ανάμειξης:

- **Ως υποκινητής της σύγκρουσης.** Να καλέσει κάποιον ειδικό, όπως έναν σχολικό ψυχολόγο ή έναν σχολικό σύμβουλο και με τη βοήθειά τους να βρει μία λύση
- **Ως ενάγων.** Δηλαδή να θέσει το θέμα στην κρίση ανώτερων οργάνων, όπως στον διευθυντή της διεύθυνσης ή να ζητήσει τη στήριξη άλλων ομάδων, τις οποίες σέβονται τα συγκρουόμενα μέλη.
- **Ως μεσολαβητής.** Να μεσολαβήσει ο ίδιος και να βοηθήσει τα δύο μέρη να επιλύσουν τη διαφωνία τους (Σαΐτης, 2002: 232).

9.3. Ο Σχολικός Σύμβουλος

Ένας ακόμα ειδικός είναι ο σχολικός σύμβουλος, που σύμφωνα με το νόμο 1303/1982, σκοπός του είναι να καθοδηγεί επιστημονικά και παιδαγωγικά τους

εκπαιδευτικούς, να τους αξιολογεί και να ενθαρρύνει κάθε προσπάθεια στο χώρο της εκπαίδευσης. Ο σχολικός σύμβουλος θα κατευθύνει τον εκπαιδευτικό στο πώς να επικοινωνήσει σωστά με τους μαθητές, τους άλλους εκπαιδευτικούς αλλά και τους γονείς. Θα οργανώσει συναντήσεις γονέων όπου μαζί με εκπαιδευτικούς και τον διευθυντή της σχολικής μονάδας, θα συζητήσουν τα θέματα που έχουν προκύψει και όλοι μαζί θα πρέπει να συνεργαστούν για να βρεθεί μία λύση (Χατζηδήμου & Ταρατόρη, 2013).

9.4. Η Οικογένεια

Το σχολείο πρέπει να συνεργάζεται στενά με τους γονείς των μαθητών, πρέπει να τους πληροφορεί για τη μαθησιακή και κοινωνική συμπεριφορά του παιδιού. Από την πλευρά τους και οι γονείς πρέπει να ενημερώνουν το σχολείο για τα ενδιαφέροντα του παιδιού και τυχόν προβλήματα που αντιμετωπίζουν. Η συνεργασία γονέων – εκπαιδευτικών είναι απαραίτητη στην αποφυγή της απείθαρχης συμπεριφοράς (Χατζηδήμου & Ταρατόρη, 2013).

Βιβλιογραφία

- Molnar AI. & Lindquist B. (2010). *Προβλήματα συμπεριφοράς στο σχολείο: Οικοσυστημική προσέγγιση*. Επιμ.: Καλαντζή - Αζίζη Α. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Slavin, R., E. (2007). *Εκπαιδευτική ψυχολογία*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Woolfolk, A. (2007). *Εκπαιδευτική ψυχολογία*. Επιμ. Μάκρη - Μπότσαρη Ε., Αθήνα: Έλλην.
- Wragg, E., C. (2003). *Διαχείριση της σχολικής τάξης στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση*. Αθήνα: Σαββάλας.
- Αναγνωστοπούλου, Μ., Σ. (2005). *Οι διαπροσωπικές σχέσεις εκπαιδευτικών και μαθητών στη σχολική τάξη - Θεωρητική ανάλυση και εμπειρική προσέγγιση*. Θεσσαλονίκη: Αδελφοί Κυριακίδη.
- Αναγνωστοπούλου, Μ., Σ. (2008). *Το ζήτημα της πειθαρχίας στην εκπαίδευση. Συμβολή στην πρόληψη απείθαρχης συμπεριφοράς των μαθητών*. Θεσσαλονίκη: Αδελφοί Κυριακίδη.
- Ανδρέου, Ε. & Γαλιώτου, Αι. (χ.χ.). *Διαχείριση συμπεριφοράς μαθητών με συναισθηματικές και συμπεριφορικές δυσκολίες*. Διαθέσιμο στο: [http://olympias.lib.uoi.gr\[...\]pdf](http://olympias.lib.uoi.gr[...]pdf) , Ανακτημένο στις 9/7/2018.
- Αραβανής, Γ., Ε. (1996). *Πειθαρχία και εκπαίδευση. Ο ρόλος των ποινών και των αμοιβών στο σχολείο και στο νηπιαγωγείο*. Αθήνα: Γρηγόρη.
- Βεγιάννη, Ε., Ν. (2011). *Η αντίληψη και η συμβουλευτική παρέμβαση του εκπαιδευτικού της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης γύρω από το σχολικό εκφοβισμό (Bullying)*. Διπλωματική εργασία. Πανεπιστήμιο Πατρών, Πάτρα. Διαθέσιμο στο: [http://nemertes.lis.upatras.gr/j\[.\]i\(ptde\).pdf](http://nemertes.lis.upatras.gr/j[.]i(ptde).pdf), Ανακτημένο στις 9/7/2018
- Ζαφειροπούλου Μ. & Καλαντζή - Αζίζη Α., (2011). *Προσαρμογή στο σχολείο. Πρόληψη και αντιμετώπιση δυσκολιών*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

- Κολιάδης, Ε., Α. (2010). *Συμπεριφορά στο σχολείο: Αξιοποιούμε τις δυνατότητες, αντιμετωπίζουμε προβλήματα*. Αθήνα: Κολιάδης
- Κυρίδης, Α., Γ. (1999). *Η πειθαρχία στο σχολείο. Θεωρία και έρευνα*. Αθήνα: Gutenberg.
- Λεπίδας, Δ. (2012). *Συγκρούσεις στο σχολείο: Ο ρόλος των εκπαιδευτικών και της ηγεσίας*. Διπλωματική εργασία. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος. Διαθέσιμο στο: [http://ir.lib.uth.gr/bitstream\[...\]lowed=y](http://ir.lib.uth.gr/bitstream[...]lowed=y), Ανακτημένο στις 18/8/2017.
- Ματσαγγούρας, Η. (2008). *Θεωρία και Πράξη της διδασκαλίας. Η σχολική τάξη. Χώρος - Ομάδα - Μέθοδος*. Αθήνα: Γρηγόρη.
- Ντράικωρς, Ρ. (2003). *Πέτα το ραβδί σου μακριά. Πειθαρχία χωρίς δάκρυα*. Αθήνα: Θυμάρι.
- Παπαδοπούλου, Δ. (2015). *Μέθοδοι διαχείρισης οργανωσιακών συγκρούσεων*. Διαθέσιμο: [http://www.tzaneio.gr/ep\[...\]pdf](http://www.tzaneio.gr/ep[...]pdf), Ανακτημένο στις 18/8/2017.
- Σαϊτής, Χ., Αθ. (2002). *Ο διευθυντής στο σύγχρονο σχολείο. Από τη θεωρία... στην πράξη*. Αθήνα [χ.ο.].
- Τέκος, Γ. (2009). *Διεύθυνση σχολικής μονάδας και διαχείριση συγκρούσεων από την οπτική των εκπαιδευτικών*. Διπλωματική εργασία. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Βόλος. Διαθέσιμο στο: [http://ir.lib.uth.gr/bitstre\[...\]wed=y](http://ir.lib.uth.gr/bitstre[...]wed=y), Ανακτημένο στις 18/8/2017.
- Χατζηδήμου, Δ. (2013). *Εισαγωγή στην παιδαγωγική. Συμβολή στη διάχυση της παιδαγωγικής σκέψης*. Θεσσαλονίκη: Αδελφοί Κυριακίδη.